

УДК 3.071

Н 13

Ігор НАБИТОВИЧ

«АЗБУЧНА» ТА ПРАВОПИСНІ ВІЙНИ В ГАЛИЧИНІ У ХІХ ст.: ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті встановлено, що «азбучна» та правописна війни в Галичині у ХІХ ст. і правописне унормування української мови ХІХ – початку ХХ століть є надзвичайно важливим виявом процесу становлення українців як модерної нації. Історія цих воєн демонструє, як розділений між різними державами народ, що не мав упродовж багатьох віків досвіду державності, народжує нову ідею творення власної самостійної соборної держави.

Ключові слова: Галичина, «азбучна» війна, правописна війна, фонетичний правопис, етимологічний правопис.

Кирилична абетка, яку використовує сучасна українська мова, – один із її сучасних ідентифікаторів. Вона несе в собі закодовану історію діяхронного її становлення та проблем функціонування на рівні синхронії. Очевидно, що кирилиця є і проявом політики пам'яті, і певних елементів історії повсякденності та історії ментальностей.

Коли в ХІ столітті Анна Ярославівна, донька великого князя київського Ярослава Мудрого й королева Франції, ставила на документах кириличний підпис «Ана рѣина» (тобто *Anna Regina* – Анна-королева), то це не просто було декларуванням свого походження з Русі-України, але й світоглядна декларація приналежності до іншого культурного світу. Додаймо, що її чоловік, король Франції, Анрі І, був не письменним.

Постановка проблеми. Розірваність українських земель між чужими державами, які репрезентували різні культурні світи, не дали можливості українській мові до кінця ХVІІІ – навіть початку ХІХ століття, коли розпочався етап народження сучасних націй із поневолених до того народів (до таких, поруч із українцями, в Австрійській імперії належали також чехи, словаки, білоруси, хорвати), здійснити кінцеве внормування її як цілісної лінгвістичної системи.

Процес такого внормування тривав понад століття – від появи нової української літератури (з «Енеїди» І. Котляревського і поезій Т. Шевченка починаючи) й до закінчення Першої світової війни та постання двох українських держав (ЗУНР та УНР), жодна з яких не змогла втримати свою незалежність. Окреслені вище тенденції в Галичині були не просто процесом лінгвістичної стандартизації, поступового пристосування й адсорбції до мовних процесів

наддніпрянської України, які проходили в межах Російської імперії під тиском російського поневолення, але й у певні моменти мотором розвитку української мови й культури в поневоленій Україні – у ті моменти, коли російський імперіалізм прагнув остаточно й безповоротно розв'язати «українське питання».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Іван Франко у фундаментальному дослідженні історико-культурних, національно-суспільних причин «азбучної війни» [8] спробував подати історичну перспективу цього складного й динамічного історико-політичного й культурного явища. Проте й до сьогодні «азбучна війна», що розгорталася кількома етапами, не вписана в контекст її своєрідного продовження – «війни» правописів, яка тривала до початку ХХ століття. Окрім Франкової студії, не виявлено спроб запропонувати цілісне дослідження історико-політичної перспективи «азбучної» та правописних воєн. Це означає, що сучасна філологічна наука нечасто вдається до освоєння подібних проблем, зациклюючись на часткових питаннях і не намагаючись окреслити цілісні перспективи розвитку мовно-літературних процесів в історичному, культурному, політичному контекстах.

Мета – окреслити в загальних обрисах історичні та суспільно-політичні причини та тенденції «азбучної війни», вписати їх у контекст «війни» правописів, що тривала як своєрідне продовження цієї «азбучної війни».

Виклад основного матеріалу. У Галичині до кінця ХVІІІ ст., коли було поділено Польщу й власне утворено коронний край *Königreich Galizien und Lodomerien* (Королівство Галичини і Володимирії), українська шляхта була ополечена, на Буковині зруmunізована, а на Закарпатті змадяризована, для русинів-українців цієї частини Габсбурської монархії найосвіченішою верствою залишився тільки сполонізований греко-католицький клір.

Проблиски національної свідомості русинів-галичан, зокрема серед священників Греко-католицької церкви, на початку ХІХ віку були спорадичними й кволими. Проблиском світла стала тоді «Руська трійця» з її «Русалкою Дністровою». Згодом, після передчасної смерті Маркіяна Шашкевича, Яків Головацький, один із провідників «азбучної війни», зокрема й під впливом російського імперського історика Міхаїла Погодіна, став одним із золотоглаголів «руссаго міра». Іван Вагилевич перейшов у табір полонофілів. Можна б сказати, що доля цих греко-католицьких священників мала стати символом смерті галицького, буковинського українства загалом: після занепаду українських орієнтацій одні мали б розчинитися в польському, інші – в російському морі.

До 1848 року українську мову навіть єдина інтелігенція того періоду – греко-католицькі священники – вживали тільки для спілкування із селянством. У народних школах навчання велося польською мовою. Студенти греко-католицьких семінарій вивчали для літургійних потреб лише старослов'янську мову.

Однак «весна народів» 1848 року стала одним із поворотних пунктів остаточного поділу українців та поляків у Галичині.

Українська мова після того почала хоч і несміливо, але з'являтися в суспільному просторі Галичини. Водночас тоді ж у галицькій українській суспільно-

політичній думці викристалізувалися основні тенденції можливого розвитку. Одну з них презентували русофіли (москвофіли, або, як зчаста їх називали в Галичині, «канапи»). Серед перших, хто розпочав поширення в Галичині ідей Міхаїла Погодіна щодо «єдності «руського» народу з єдиною літературною (нібито «общеруською», насправді ж московською) народною мовою», був історик Денис Зубрицький, який на народну українську мову «дивився з презирством, з погордою звав її мовою пастухів» [2, 8].

Зауважмо, що терміни «русофільство» й «москвофільство» не тотожні між собою. Микола Андрусяк наголошував, що коли йдеться про «галицьке національне русофільство, то не маю на думці тільки москвофілів різного типу, але й поклонників єдиної Русі, що в уяві одних була далекою від дійсності, в других – москвофілів – була утотожнювана з Росією. Тим-то поняття галицького русофільства ширше, ніж москвофільства [...]. Не всі русофіли були москвофілами, але москвофільство розвинулося з русофільства» [1, 3]. Основна ідея галицького москвофільства – приєднання Галичини до Росії.

Загалом русофільський рух у Галичині був дуже неоднорідним; він проявлявся й у крайніх формах: від прагнення навіки злучити галичан у «єдином русском міре», до гострої боротьби зі спробами такого розчинення. Іван Лисяк-Рудницький зауважив, що «староруська або русофільська «москвофільська» течія викристалізувалася у 1850-ті роки [...]. Старорусини хотіли протиставити польській мові не «низьку» народну, а іншу, так само родовиту мову. Очевидним кандидатом здавалася церковнослов'янська мова», але вона виявилася цілком не життєздатною. Тоді «деякі староруські лідери почали вказувати на літературну російську мову як на лінгвістичну норму, аргументуючи це тим, що вихідці з Малоросії – від київських учених XVII ст. аж до Миколи Гоголя – зробили свій внесок у формування російської літературної мови». Богдан (Феодосій) Дідицький, москвофільський діяч і публіцист, «вигадав теорію, згідно з якою Великоросія і Малоросія повинні мати спільну писану мову, що вимовляється двома різними способами, кожний з яких треба визнати за правильний» [7, 427]. Цю ідею Б. Дідицький сформулював 1866 року в «Слові». На таку ідею Б. Дідицького наштовхнуло те, що галицька інтелігенція вміла читати російською, але не вміла нею розмовляти. Макаронічна мова, якою вони писали, отримала назву «язичся». На переконання М. Андрусяка, Б. Дідицький підготував «грунт на галицькій землі під виступ молодшого москвофільського покоління, яке прямувало до цілковитого національного винародження» [2, 37 – 38].

Коли Австро-Угорська монархія доживала свого віку, цей рух розділився на дві течії: прихильників «старого курсу», які «прилюдно заявляли, що вони русини, вірні австрійській династії, не тягнуть ні до Росії, ні до «якогось видуманого королівства», та «нового курсу» (з його ідеологом Володимиром Дудикевичем), яке вірило в міф «національної, племінної та культурної єдності галицьких русинів із росіянами (москалями)» [2, 50].

Пропозиція молодого покоління москвофілів Юліана Яворського й Осипа Мончаловського, сформульована 1900 року на загальних зборах «Галицько-

руської матиці» (вони запропонували перейти на російську мову у галицькій москвофільській літературі), стала, на переконання Миколи Андрусяка, останнім цвяхом у домовину галицького москвофільства: «Типи «твердих русинів» з симпатіями до москвофільських провідників як до речників правильних народних змагань, перестали існувати; чужа галицькому громадянству російська мова відштовхнула їх від ідеї «святої Русі». Вони зрозуміли, що «або зберігають свої рідні питоменності й мову та вважають себе за українців, або вирікаються своєї мови, приймають чужу їм не менше, як польська, російську мову, щоб зберегти за собою відтінь старої національної назви «Русь, русин» у московській формі «руській». Іншого виходу не було. Побідила українська національна ідея [...]» [1, 17].

І. Франко наводить кілька прикладів того, як у попередні століття для запису церковнослов'янських текстів у Галичині використовувалася латинська абетка, часто з окремими доданими польськими буквами. Він зауважує, що історично на територіях західних українських земель у XVIII в. «полонізація українсько-руської інтелігенції поступила була так далеко, що навіть серед руського духовенства ледве сотий умів добре читати по-церковнослов'янськи та розуміти те, що відправляв на богослужінні, а про світських людей, дрібну шляхту та міщан, що держалися ще руцини, а особливо про жіноцтво, й говорити ніщо» [8, 555].

В історії існували приклади використання абетки певного народу для записів іншою мовою. Вірменська абетка, яку створив Месроп Маштоц і яка майже незміненою використовується вірменами й сьогодні, від середини XVIII й аж до середини XX ст. використовувалася для друкування книг турецькою мовою. Одночасно ж сполонізовані львівські вірмени у тому ж XVIII ст. використовували латинку і польську мову. Свідченням цього, зокрема, є надгробні плити вірменських міщан, виставлені сьогодні при вході до вірменського собору у Львові.

Як зауважував Йосиф Левицький, перша українська книжка була видана латинкою отцями-василіянами у Вільно близько 1760 р., а її автором був о. Огилевич [8, 558]. (Додам, що декілька років тому авторові цієї статті довелося побачити такий факт наочно в православній церкві у Володаві на Люблінщині: поруч із текстом церковнослов'янським, священник використовує транскрибований текст латинкою із додатковими польськими літерами. На моє запитання (польською мовою), якою мовою він відправляє літургію, він (українець за походженням) відповів: «Гутейшою»).

І. Франко нарахував, що в 1821 – 1859 роках було опубліковано майже вісім десятків таких книжок латинкою [8, 558].

Перша хвиля «азбучної війни» розпочалася в 1833 – 1835 роках із публікацій латинкою Вацлава з Олеська записів українських і польських пісень («Pieśni polskie i guskie ludu galicyjskiego»). Август Бельовський підтримав ідею запису українського фольклору латинкою, розширивши аргументацію необхідності введення латинської абетки.

Наступного 1834 року священник-українець Йосиф Лозинський помістив невеличку статтю «O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego» (в літературному тижневику «Rozmaitości», додатку до «Gazety Lwowskiej»). Отець Лозинський був переконаний, що букви польського «abecadła дуже здібні для віддання кожного руського звуку» [8, 567 – 571].

Реакцією на цю статтю стала публікація ще одного священника-українця Йосифа Левицького в тих же «Rozmaitościach» «Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego», у якій достатньо аргументовано було проведено аналіз ідей о. Йосифа Лозинського й заперечено необхідність вводити латинку для української мови [8, 571 – 578].

Свою аргументацію висловив і Маркіян Шашкевич (тоді ще студент духовної семінарії) у брошурі «Азбука і Abecadło» (1835 р.), який долучився своїми ідеями до переконань Йосифа Левицького [8, 579 – 583].

Намісник Галичини граф Франц фон Стадіон, як із сарказмом і нехиттю до української мови писав про це польський сучасник, заохочував Ставропігійське братство у кінці 1847 року «до видання газети руською мовою. Члени Ставропігії, поміж якими було багато австрійських службовців, довго німецькою мовою дискутували над цією ідеєю, але не хотіли погодитися щодо абетки, якою ця газета мала виходити. Руські члени Ставропігії відстоювали кирилицю, Стадіон наполягав при літерах латинських» [12, 56].

Іван Франко коротко підсумовує дискусію й робить низку важливих зауваг, зокрема про недооцінювання авторами дискусії феномену давньої української літератури (у випадку Йосифа Лозинського – і заперечення її існування), водночас дуже чітко формулюючи революційне рішення в українському письменстві Галичини другої половини XIX віку, про яке ще не мали уявлення в 1830-х роках. Ішлося про введення «фонетичного правопису до руського письменства, яке зробило руське письмо здібним до віддання всіх звуків руської мови і навіть усіх діалектичних відтінків, а з другого боку, поклала виразні межі всім заходам колонізаційним та об'єдинительно-русифікаційним, які при помочі азбуки хотіли фальшувати руську мову на користь вимріяного єдинства «малоруського» та «великоруського» наречій» [8, 586].

В українському галицькому середовищі, продовжує І. Франко, тоді щодо мови «та правопису йшли досить завзяті спори, що оберталися переважно довкола питань: кирилиця чи гражданка, галицько-руський чи російський язык? Про латинку ніхто з русинів тоді навіть не думав серйозно. Періодичні публікації руські в Відні та у Львові, приватні та урядові, включно до урядових оповіщень, друковано переважно кирилицею, хіба під гражданськими титулами» [8, 624].

1858 року з'явилися збірки віршів поляка Лева Венглінського українською мовою, але надруковані латинкою, «Nowyі poezyi małoruskiiі t. j. pisny, dumy, dumki, chory, tanci, ballady etc. w czystom jazyci Czerwono-Rusyniіw, wedla żytia zwyczaіw ich i obyczzaіw narodnych».

Автор книги про галицького намісника графа Агенора Голуховського Броніслав Лозінський (яку детально аналізує у своєму дослідженні Іван Франко) зауважує, що у 1850-х роках москвофільський рух «щойно почав повзати на політичному ґрунті, але в межах мовних проблем здемаскувався він уже повністю...» [13, 180]. Намісник Галичини у 1849 – 1859 роках А. Голуховський був заповзятим прихильником введення польської абетки в українську писемну мову в Галичині.

За дорученням цісарсько-королівського міністерства культів і освіти Йозеф Їречек, конципіст-секретар при Міністерстві освіти Австрії, підготував брошуру «Ueber den Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben», яка була опублікована в травні 1859 року. Іван Франко детально її проаналізував [8, 610 – 619] і сформулював головну ідею пропозицій Їречека: кирилична абетка, яка, на переконання автора, не надто надається до української мови галичан, а тому її слід би замінити на латинську абетку й застосувати для цього чеський правопис. Одночасно з'явилася й брошура Богдана Дидицького «О неудобности латинской азбуки в письменности русской». Уже сама назва цієї брошури є свідченням головного устремління галицьких москвофілів: щоб, за словами відомого російського шовініста, автора імперського гимну «Боже, царя храни» Александра Пушкіна, «славянськіє ручьї» злилися й розчинилися «в русскам море». Українська мова галичан навіть у назві задекларована як частина російської.

Намісник Галичини Агенор Голуховський надіслав міністрові освіти Австрійської імперії Левові Тунові свої пропозиції, сформульовані Євсебієм Черкавським (сина греко-католицького священика, тобто українця з роду, на момент «азбучної війни» – інспектора середніх шкіл у Галичині, потім – першого ректора Львівського університету):

«І. Кафедра руського язика та руської літератури на Львівськїм університеті, як не відповідна в теперішнім стані надїям, висловленим у міністерськїм декреті з д[ня] 31 серпня 1848, має бути опорожнена і не скорше знов обсаджена, аж найдеться кандидат, здібний надати викладам тих предметів напрям, корисніший [...].

II. Заведення латинської азбуки в руській мові поручається як важний спосіб заемоги супроти поступів русифікації того язика. Латинкою треба друкувати шкільні книжки та дневник законів.

III. Поки руський язик не розвинеться, в нижчих гімназіях мають учити тільки польської мови, а русинів по-руськи тільки в вищих гімназіях. Се відповідає ліпше системі духу едукційного (*recte*¹ полонізаційного), аби ученик приймав перші поняття в мові, приступнішій для нього, а се факт, що досі в краю польська мова має ту прикмету також і для руських дітей.

IV. Треба всіма способами ставляти сильні заборони пропаганді панславїзму в Галичині. В тій цілі уряд повинен змагати до зрівняння календарів, пожада-

¹ Для вжитку. – *лат.*

ного також і з практичних оглядів. Хибний і зовсім не так нерозривно злучений із обрядом юліянський календар спричинює роздвоєння між поляками й русинами, а рівночасно має силу притягання між галицько-руськими панславістами та Росією. *Pro foro interno*² дописано на акті замітку, що в разі усунення Головацького з кафедри руського язика треба би на те становище заздалегідь приготувити іншого кандидата» [8, 624].

До цих пропозицій Є. Черкавського А. Голуховський робить примітку, яка засвідчує стратегічну мету намісника Галичини в боротьбі з москофільством: він прагне довести й міністрові Л. Тунові та австрійському урядові й найяснішому цісареві Францові Йосифові I, що головним етнічним елементом, який у Галичині залишається вірним тронові, є поляки: «Поміж слов'янськими народами польська стихія є до цього часу єдиним засобом реакції проти панславізму, отже, звідси висновується думка, що ця стихія в Галичині має бути впроваджена у гру проти панславістичного вибуху» [13, 182]. Є. Черкавський написав цілий трактат-інструкцію про те, як має розвиватися навчання української мови після запровадження латинки, про забезпечення новими підручниками, словниками тощо.

Міністр Л. Тун надіслав А. Голуховському засновану на ідеях Й. Їречека відповідь про необхідність прийняття рішення, «який із двох шляхів слід обрати при запровадженні латинської азбуки: чи кириличні букви просто замінити на букви латинські, чи окремо означити в латинському написанні українські звуки без огляду на кирилицю» [13, 185]. Граф Л. Тун, піклуючись про політичний спокій у Галичині, наголошував, що «передусім треба уникати усього, що могло б у русинів викликати підозру, що йдеться просто про витіснення української мови на користь польської, й тому перший шлях» небажаний. Є. Черкавський нібито пристає до побажання міністерства із другим шляхом – фонетичного написання, але пропонує свої деталі його запровадження [13, 185]. Було домовлено, що остаточне рішення мала б прийняти комісія, яка збереться в галицькому намісництві і де Й. Їречек представлятиме міністерство освіти й за основу буде взято як ідеї Є. Черкавського, так і проєкт міністерства (разом із ідеями Їречека).

Очевидно, що в проєктах запровадження латинки Їречека та Черкавського проглядає ще одна зона напруження в цій абетковій війні: намісник Галичини Голуховський виступає за введення латинської абетки, але не чеського, а польського правопису. Власне тут приховано й конкуренцію з чехами на загальноімперському рівні, й намагання полегшити колонізацію в Галичині, де Їречек є чужинцем.

І граф Л. Тун, і граф А. Голуховський узгодили склад комісії, до якої ввели й авторитетних представників з українського боку (щоб убезпечити себе від звинувачень, що йдеться не про «спеціально спланований замах на руську народність і «польську інтригу» [13, 186]).

² Для внутрішнього ринку. – *лат.*

До складу комісії увійшли греко-католицькі єпископ-суфраган Спиридон Литвинович та священники Михайло Куземський, Михайло Малиновський, Йосиф Лозинський (автор праці «*Ruskoje wesile*», опублікованої латинкою), Тома Полянський (на той момент – директор гімназії у Самборі й інспектор шкіл Східної Галичини), Микола Котлярчук (гімназійний професор української мови), професор о. Яків Головацький, доктор Амвросій Яновський (на той час – директор другої Львівської гімназії), радник-референт шкільних справ намісництва, доктор Ернст Зееліг, радник цісарського двору Карл Мош, доктор Євсєбій Черкавський та Йозеф Їречек. Головувати у комісії мав намісник Галичини А. Голуховський. Він, очевидно, разом із Є. Черкавським був переконаний, що комісія одностайно підтримає перехід на латинку.

Таке враження складалося зокрема тому, що проф. о. Яків Головацький посипав голову попелом і написав міністрові Левові Тунові покірною листадекларацію, у якому визнавав свої провини й обіцяв на майбутнє діяти у викладацькій й громадській роботі згідно з вимогами уряду. Львівський єпископ Спиридон Литвинович разом з єпископом у Перемишлі Григорієм Яхимовичем видали пастирський лист, у якому від священників вимагалось не вживати церковнослов'янських слів, висловів і форм у проповідях, оскільки вони не мають реального зв'язку з мовою галицьких українців: «Зроблено сумне спостереження, що в останніх роках у галицько-руським письменстві виявилось змагання ввести наріччя не зрозуміле для люду. Се новаторство не обмежилось на самі плоди преси [...], але знайшло відголос також у многих руських проповідників та катехетів, що одурені початим у непрактичних головах зовсім хибним поняттям про відносини богослужебного язика до людового, в проповідях, екзортах та шкільних викладах уживають церковнослов'янських форм, занедбуючи людові. Таке поступування, якби розширилося загально, грозило би не тільки дуже розвоєві руського язика, якому високий цісарський уряд у найновіших часах дав великодушну запомогу, але зробило би навіть неможливим його розвій, залежний тепер майже одиноко від старань кліру, а надто принесло би велику шкоду образованню люду в церкві та в школі і потягло би за собою ще й інші немалі небезпеки [...]. Звідси можна пізнати, як сильно виступають проти основ католицького звання всі ті проповідники та катехети, що свої церковні виклади до люду та молодежі стараються вдягати в церковнослов'янські форми. Ся мова ніяк не може серед тутешньої малоруської людності вважатися за *lingua vulgaris et vernacua*³, і ніхто ніколи не вважав її такою, ані не називав таким іменем [...]. Старослов'янський язик безперечно належить до пережитих язиків; відживлений насильно як основа галицько-руської народної літератури і накинений духовому життю народу, мусив би гальмувати лише всякий рух і духовий розвій, а потім під впливом неминучого розкладу духового життя народу мусив би або випасти з нього зовсім, або, вдержуваний силою на полі літератури, довести до існуючого вже в дійсності і тим

³ Прсту народну мову. – (лат.).

самим шляхом розвиненого плоду – до російського наріччя». Таким чином галицькі греко-католицькі душпастирі дуже виразно окреслили небезпечні московфільські тенденції й неоднозначно висновують, до чого призведе вживання цих церковнослов'янських форм російської редакції у церковній та літературній практиці галицьких українців: «Сей наслідок супроти переконання, яке завсігди так рішуче держиться у русинів, про окремішність їх народу, був би повною їх загладою, а рівночасно грозив би також утратою спасенія їх душ та віри цісарському домові, вводячи галицько-руський народ у безпосередню духову спільність із народом (росіянами – *I. Н.*), явно ворожим католицькій релігії та чужим від усяких зв'язків нашої великої вітчизни» [8, 627 – 628]. Цей душпастирський лист свідчить про неоднорідність русофільського руху вже на його початках і підтверджує висловлену істориком М. Андрусюком світоглядну нетотожність з московфільством «твердих русинів», зокрема й Г. Яхимовича, С. Литвиновича, Й. Сембратовича [1, 8 – 13].

Упевненість А. Голуховського в тому, що комісія прийме вже наперед узгоджене рішення, була настільки повною, що він навіть відтягнув публікацію урядового вісника до ухвал комісії й остаточного рішення уряду про ці ухвали [13, 186 – 187].

Однак у Галичині закипіло. Іван (брат Якова) Головацький, задекларував ту реакцію, яка повинна була початися серед русинів-українців проти урядового плану. «Головна річ, що скажуть наші єпископи, наш новий митрополит Тома Полянський, наше священство і наша освічена верства? Чи їх уже нема на світі? Чи будуть допитувати одних лише Черкавських, Устияновичів, Лозинських, а духу нашого народу і нашу віру признають нічим? Я певний, що д. Їречек почує такий страшний шум при тій комісії, що не буде й знати, куди тікати. А втім, може, я й помиляюся, і тоді можна буде справді сказати: «*Finis Rutheniae!*»⁴» [8, 646].

Збурення в українському середовищі висловлювалося (головно через греко-католицьких священників) у надсиланні петицій і вимог до Відня з проханням не впроваджувати латинку замість кирилиці. Одним із ініціаторів цих петицій був отець Григорій (брат Маркіяна) Шашкевич. Він, хоч і був радником австрійського міністерства освіти і віросповідань щодо українських підручників, але про проект переведення на латинку українських підручників та інших видань йому повідомили *post factum*. Як писав у тому ж листі до брата І. Головацький, «Шашкевич і Вислобоцький (тодішній редактор урядового «Вісника» – *I. Н.*) ходять, мов опарені, бо все те зроблено без їх відома, поза їх плечима. Шашкевича ніколи не бачили таким лютим» [8, 646]. Стаття Івана Франка про «азбучну війну» обривається якомсь раптово, в момент опису політичного напруження й протистояння навколо проекту латинізації українського правопису. Виглядає на те, що з технічних чи історико-політичних причин її публікація не була закінчена.

⁴ Кінець Рутенії. – *лат.*

Засіданням Комісії, яке розпочалося у Львові в галицькому намісництві у кінці травня 1859 року, керували намісник Галичини граф Голуховський та секретар міністерства освіти Їречек. Черкавський пізніше писав у своїх спогадах, що під час засідання закидалося урядовому проекту «намагання відсути українське письменство від історичних основ і розриву поміж Руссю та церковнослов'янщиною й цілим слов'янським сходом, із яким лучили її віддавна традиційні зв'язки; закидалося прагнення до злиття русинів-українців і їх культури з польським народом. Зауважувано також, що якби вже мала би бути впроваджена латинська абетка в руськім письменництві, то в цьому випадку краще було б цілком прийняти абетку польську як красву, а не чеську, як це пропонувалося» [13, 187].

Остаточно при голосуванні за впровадження латинської абетки були тільки секретар міністерства Й. Їречек та Є. Черкавський, за поступовий перехід до латинської азбуки – о. Тома Полянський, інспектор А. Яновський, радник цісарського двору К. Мош та шкільний інспектор Е. Зееліг. Усі інші були за кирилицю – навіть о. Й. Лозинський. Головним промотором протистояння проти латинки був о. Михайло Куземський, майбутній єпископ і останній владика Холмської єпархії, колишній голова Головної Руської Ради.

Намісник граф Голуховський, незважаючи на рішення комісії, подав до міністерства освіти проект про впровадження польського алфавіту до написання українських підручників та газет. Наслідком цих ідей було міністерське розпорядження (воно з'явилося у Відні) від 20 грудня 1859 р. що всі петиції й подання до державних установ Галичини, які подавалися українською мовою, мали писатися латинкою.

Однак спротив із українського боку приніс результат: процес такого запровадження у Відні був призупинений [13, 188 – 189], а розпорядженням від 10 квітня 1861 р. українцям залишено право використовувати кирилицю й гражданку.

Майже до кінця ХІХ століття, особливо після введення галицьким сеймом 1867 року польської мови у всі сфери політичного та суспільного життя Галичини, спроби запровадження алфавіту періодично поверталися.

З усього цього коловороту пристрастей навколо проекту введення замість кирилиці латинки й справді проглядає московфільська концепція захисників кирилиці. Для московфілів боротьба проти введення латинки замість кирилиці в українській мові пов'язана була не з турботою про можливий занепад української мови як елемента національної ідентичності русинів-галичан, а як засіб, який мав би лучити їх з росіянами, Росією. При цьому русофіли, які не були московфілами, розуміли (свідченням цього є наведений вище душпастирський лист), що можливість русифікації, про яку мріяли московфіли, існує і є украй небезпечною.

Ця ж проблема збереження національної ідентичності галичан-українців час від часу актуалізується в історії Галичини аж до Першої світової війни у

протистоянні навколо правопису, передовсім фонетичного та етимологічного підходу до вираження мови.

Отже, галицькими москвофілами в «азбучній війні» керуватиме не бажання задекларувати себе приналежними до окремого, іншого, ніж поляки, народу – українців, а прагнення приєднатися в історичній перспективі до російського національного і культурного «племени». На тому ж ґрунті розгортатиметься й боротьба москвофілів з народниками (або українофілами) щодо фонетичного та етимологічного правопису. Тобто слід чітко й недвозначно наголосити, що боротьба москвофілів за кириличну абетку не була інспірована інтересами необхідності збереження українського народу, а породжена панславістським промосковськими устремліннями. І безпосереднім продовженням цієї війни проти латинської абетки була для них війна проти фонетичного правопису української мови.

Очевидно, що сучасники розуміли стратегічні прагнення польського та російського колоніалізму. Василь Ільницький, відомий педагог та історик (який, до речі, вдома користувався польською мовою), довголітній директор першої львівської української гімназії (1868 – 1992), писав 1861 року про те, що москвофіли пропонують українцям: «Перестань за тим, русине галицький, і ти подоянине, і ти українче дармо силитися над образованием твого языка, – он хлопській [...]. Тою самою мелодією слово в слово і побратимці наші поляки до нас приспівують [...]. Однака его нута, однаки слідствія [...]: в першім разі писалиби і говорили по польськи, а в посліднім по російски, а нарід бідний руский (українці – *I. H.*) зістал би темний як доси [...]

Одним зі свідчень таких тенденцій можуть бути спогади відомого львівського адвоката Степана Шухевича. У родині батьків його матері «вдома говорено по-польськи, але це не виключало, що всі були ворогами поляків і щирими... кацапами. Кацапами були, може, не із вірування в єдиність русского народа, але в більшій часті для того, що були противниками фонетичної правописі, головно противилися викиненню «святых» «ѣ, ы, ъ». Це наставляло проти т[ак] зв[аних] «народовців» [10, 27].

Проблеми фонетичного запису української мови залишалися животрепетними до початку ХХ ст., цезурою якого можна вважати Першу світову війну. У листі до Олександра Барвінського (26.08.1881) Пантелеймон Куліш писав: «Малоруська поетика мусить стояти на фонетиці найрадикальнішій, сиріч на такій, щоб видко було, як вимовляв автор. Ніхто не скаже, яку вимову, чи полтавсько-чернігівську, чи галицько-русинську прийме колись народній смак наш. Нехай же будуть навіть і такі пам'ятки орфографічні, як правопись київська: *йййй*, або *јјјј*, або *іак*, *моіа* і т[ак] д[алі]. Коли б се сею, як прозвано вже її, «уїдливою» правописсю написав хто що добре, то смакуватий чоловік не відкине книжки геть задля прописної в'їдливости; а навпослі перепечатано б її, не питавшись у предків, чи зволють на переміни в правописі» [3, 201].

Одним із цікавих джерел ненастанної боротьби навколо фонетичного та етимологічного правописів того часу є спогади Олександра Барвінського. Він

зі свого безпосереднього педагогічного досвіду наполягав, що «потребу зміни правописи і введення т[ак] зв[аної] фонетичної правописи відчували вельми дійм[а]во особливо учителі нашого язика в школах, де можна було найліпше впевнитися, що т[ак] зв[ана] етимологічна правопис спиняє й утруднює науку, а крім того дає нагоду москвофільським учителям вести послідовне об'єднане нашого язика з московщиною, спершу залишуванням дашків над самозвуками ô, ê, û з вимівкою, що вони не потрібні, бо буква ані не змокне, ані не змерзне, а відтак поступенним впровадженням московських форм, закінчень і висловів» [4, 37]. Євген Желехівський, професор гімназії в Станіславові, з матеріалів, зібраних ним і Олександром Барвінським в редакції «Правди» в 1867 та 1868 роках у Львові, підготували видання «Словаря русько-німецького» на фонетичній основі. Желехівку, що була, як відомо, створена на основі кулішівки, прийняли шкільні ради на Буковині та в Галичині 1893 року. Однією з проблем було те, що «т[ак] зв[ана] кулішівка не зазначувала різниці між чистим [та] йотованим і [на]пр[иклад], мої, їхати, сіль, сіл, сім, ніс, і сю нестачу намагалися усунути видавці «Записок київського відділу геогр[афічного] общества» в 1874 і сл[ідуючих] роках та в інших сучасних виданнях і завели двоточкове і по самозвуках: мої, поїти, але полишили одноточкове і між співзвуками, що насувало великі трубности у научуванні нашої мови не тільки полякам і жидам, але й русинам». За порадою О. Барвінського, Є. Желехівський при укладанні свого словника почав, «як це сталося в київських виданнях з 70-их рр. і писати і всюди там, де воно йотоване, або де правильно вимовляється м'якко, отже не тільки: мої, двоїти, але ніс, а навпаки ніс, сім, сіл, а навпаки сіль і т[ому] п[одібно]» [4, 37].

На Буковині в Чернівецькому університеті професор Степан Смаль-Стоцький теж намагався ввести в шкільництво фонетичний правопис, але цю ідею було відкинуто у буковинській крайовій шкільній раді. Тоді він разом із професором цього ж університету Теодором Гартнером у 1887 році надіслали до «міністерства просвіти» «Minogitas votum...» («Голос меншости...») – лист-брошуру з поясненням своєї позиції.

Зміна правопису в Галичині стала однією з першорядних для українських організацій народовців. Ішлося про введення желехівки і в школах, і в урядових взаєминах. Було внесено такі вимоги і до крайової шкільної Ради у Львові, і до міністерства освіти у Відні (які спільно курували проблеми шкільництва у Галичині), щоб цей правопис був уведений у школах і шкільних підручниках. Це подання поставило «сю справу на передове місце і приневолено шкільні влади зайнятися розв'язкою сього питання», яке від 1860-х років «вважали народовці конечною справою для безпеки самостійного й окремішнього розвитку українського письменства і язика» [4, 38].

У кінці 1860-х років у цьому таборі виокремилася група «старших» народовців (серед них були і Омелян Партицький, і Анатоль Вахнянин), які вважали за необхідне застосовувати етимологічний правопис, щоб перетягнути на свій бік і прихильників русофільства та москвофільства. Володимир Барвін-

ський (тоді редактор «Правди») писав у листі (від 23.10.1872) до брата Олександра, що він на редакційних зборах виступив за «чигиринсько-полтавське або українське нарiччя» у виданні «Правди». К. Сушкевич і Ом. Огоновський заперечували, що не хочуть «цяканими і нняканими собі зражати публику і що ми хочемо розвивати галицьку літературу». «Молодший» народовець В. Барвінський їм заперечував, що для того, щоб утримувати єдність із Україною, «не потрібно утилітарно оглядатися на дурнів галицьких нічим і ніколи непримиримих» [4, 981, прим. 7].

Однак коли 1880 року Володимир Барвінський стає редактором газети «Дѣло», то вона починає видаватися етимологічним правописом. Ішлося про долучення до українського простору тих русофілів, які орієнтувалися на етимологічний правопис.

Проблема ще полягала і в тому, що «видання «Руськ[ого] товариства педагог[ічного]» і «Товариства ім. Шевченка» почали вводити нову правопису, а «Просвіта» держалася ще давньої правописи. «Правда», оновлена 1888 р., «Дзвінок», «Учитель», «Буковина» прийняли т[ак] зв[ану] желехівку, «Зоря» і «Дѣло» держалися етимо[логічної] правописи, а радикальні часописи і видання держалася правописи «Київського відділу геогр[афічного] общества»» [4, 38].

Михайло Грушевський став однією з важливих ланок поєднання правописних норм Великої України та Галичини. Історик Ігор Гирич наголошує, що саме він «велику увагу приділяв створенню на підставі правопису Желехівського (галичанина-народовця, визначного лексикографа) спільного загальноукраїнського наукового і літературного правопису, який визнали більшість свідомих українців з Великої України. Власне, правопис «Записок Наукового товариства ім. Шевченка» був першим неофіційним загальноукраїнським правописом. І хоч українцям з Наддніпрянщини було незвично відривати на письмі від дієслова частку *-ся-*, писати без апострофа, вживати двокрапку *-і-* для позначення пом'якшеного *-і-*, що сплутувало на письмі *-і-* та *-и-*, вони все ж задля формування української єдності добровільно переходили на «ентешівський» правопис як літературну норму» [5, 211].

Зрозуміло, що москвофіли й у своїй пресі, і на різних зборах «Общества ім. Михайла Качковського» підняли, як згадував Олександр Барвінський, «завзяту боротьбу проти сього змагання народовців і воювали давним оружєм підозри і наклепу, наче б то народовці змагали до розриву між народом [і] Церквою» [4, 38], до спольщення української мови й народу. Знову розпочалася гостра боротьба між народовцями та москвофілами, в якій, продовжує Олександр Барвінський, «не розходилося «о букви і правопис», але про «самостійний і окремішний розвиток народу», про «про охорону єго перед московщенєм» [4, 38]. Деякі з москвофілів «темному народови представляли «фонетику» якоюсь страшною «пошестю», грізнійшою чуми і холери, напастию на нашу Церкву і церковні книги та богослуженє, «польською інтригою» і т[ому] п[одібно]» [4, 39].

Остаточно, як писав 1916 року в «Ділі» Василь Щурат, «українська гражданка дістала так, як собі бажав того і Їречек, новий вид. Щезло з неї все, на

чим могла б опертись русифікація. Сталось се наслідком приноровлення громадян до фонетики української мови, в яким цілий ряд давних кирильських букв, необхідних для московського письма, а злишних в українським, відпав. З 90-х рр. м. ст. та нова українська громадянка зістала в Галичині узнана й урядово. На закордонній Україні прийнялась вона так-же загально, помимо численних заборон зі сторони російських властей, що видять в ній грізний обяв українського сепаратизму. Хто її ще в Австро-Угорщині не узнає, той свідомо чи несвідомо, але безсумніву причиняєть ся до поборювання того українського сепаратизму – на користь обрусіня» [11, 30.09].

Висновки. «Азбучна» та правописна війни у Галичині у XIX ст., як і правописне унормування української мови XIX – початку XX століть, є надзвичайно важливим проявом процесу становлення українців як модерної нації, а історія цих воєн демонструє, як розділений між різними державами народ, який не мав упродовж багатьох віків досвіду державності, втратив свою політичну й культурну еліту, поступово регенерує нову інтелігенцію, народжує нову ідею творення власної самостійної соборної держави.

Література

1. Андрусак М. Генеза й характер галицького русофільства в XIX–XX ст. / Микола Андрусак. – Прага : Пробоєм, 1941. – 19 с.
2. Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства / Микола Андрусак. – Львів : Просвіта, 1935. – 79 с.
3. Барвінський О. Спомини з мого життя / Олександр Барвінський. – Нью-Йорк–Київ : Смолоскип, 2004. – Том перший. – Частина перша та друга. – 528 с.
4. Барвінський О. Спомини з мого життя / Олександр Барвінський. – Нью-Йорк–Київ : Стило, 2009. – Том другий. – Частина третя та четверта. – 1120 с.
5. Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.) / Ігор Гирич. – К. : Український письменник, 2014. – 496 с.
6. Ільницький В. Мислі і уваги над образованием малорусского языка, з причин артикулу Николая Устияновича / Василь Ільницький // Олег Купчинський. Відомі та маловідомі постаті національної науки та культури. – Львів, 2011. – С. 238–244.
7. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есеї. – К. : Основи, 1994. – С. 413–450.
8. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 47 : Історичні праці (1898 – 1913). – С. 549–650.
9. Франко І. Руська література / Іван Франко // Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів : у 50-ти т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53. – С. 137–141.
10. Шухевич С. Моє життя. Спогади / Степан Шухевич. – Лондон : Українська Видавнича Спілка, 1991. – 619 с.
11. Щурат В. Кирилиця і громадянка, їх походжене і національний характер / Василь Щурат // Діло. – Львів, 1916. – 24, 26, 29, 30 вересня.
12. Galicja i Kraków pod panowaniem austryackim. – Paryż : W komisie Księgarni polskiej, 1853. – 401 s.

13. Łoziński B. Agenor Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1846–1859) / Bronisław Łoziński. – Lwów : H. Altenberg, 1901. – 288 s.

References

1. Andrusiak M. Heneza i kharakter halytskoho rusofilstva v XIX–XX st. / Mykola Andrusiak. – Praha : Proboiem, 1941. – 19 s.
2. Andrusiak M. Narysy z istorii halytskoho moskvofilstva / Mykola Andrusiak. – Lviv : Prosvita, 1935. – 79 s.
3. Barvynskiy O. Spomyny z moho zhyttia / Oleksander Barvynskiy. – Niu-Iork–Kyiv : Smoloskyp, 2004. – T. 1. – Chastyna persha ta druha. – 528 s.
4. Barvynskiy O. Spomyny z moho zhyttia / Oleksander Barvynskiy. – Niu-Iork–Kyiv : Stylos, 2009. – T. 2. – Chastyna tretia ta chetverta. – 1120 s.
5. Hyrych I. Ukrainski intelektualy i politychna okremishnist (seredyna XIX – pochatok XX st.) / Ihor Hyrych. – K. : Ukrainskiy pysmennyk, 2014. – 496 s.
6. Ilnytskyi V. Mysli i uvahy nad obrazovaniem maloruskoho yazyka, z prychn artykulu Nykolaia Ustyianovycha / Vasyl Ilnytskyi // Oleh Kupchynskiy. Vidomi ta malovidomi postati natsionalnoi nauky ta kultury. – Lviv, 2011. – S. 238–244.
7. Lysiak-Rudnytskyi I. Ukraintsi v Halychyni pid avstriiskym panuvanniam / Ivan Lysiak-Rudnytskyi // Istorychni esei. – K. : Osnovy, 1994. – S. 413–450.
8. Franko I. Azbuchna viina v Halychyni 1859 r. / Ivan Franko // Franko I. Zibrannia tvoriv : u 50-ty t. / Ivan Franko. – K. : Nauk. dumka, 1986. – T. 47 : Istorychni pratsi (1898–1913). – S. 549–650.
9. Franko I. Ruska literatura / Ivan Franko // Franko I. Dodatkovi tomy do Zibrannia tvoriv : u 50-ty t. / Ivan Franko. – K. : Nauk. dumka, 2008. – T. 53. – S. 137–141.
10. Shukhevych S. Moie zhyttia. Spohady / Stepan Shukhevych. – London : Ukrainska Vydavnycha Spilka, 1991. – 619 s.
11. Shchurat V. Kyrylytsia i hrazhdanka, yikh pokhodzhenie i natsionalnyi kharakter / Vasyl Shchurat // Dilo. – Lviv, 1916. – 24, 26, 29, 30 veresnia.
12. Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim. – Paryż : W komisie Księgarni polskiej, 1853. – 401 s.
13. Łoziński B. Agenor Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1846–1859) / Bronisław Łoziński. – Lwów : H. Altenberg, 1901. – 288 s.

Набитович Игор. «Азбучная» и правописная войны в Галичине в XIX ст.: историко-политические аспекты. *«Азбучная» война и война правописаний в Галиции в XIX ст., как и правописное нормирование украинского языка XIX – начала XX ст., является чрезвычайно важным проявлением процесса становления украинцев как современной нации. История этих воен демонстрирует как разделённый между разными государствами-поработителями народ, который не имел на протяжении многих веков опыта государственности, рождает новую идею своего самостоятельного соборного государства.*

Ключевые слова: Галичина, «азбучная» война, правописная война, фонетическое правописание, этимологическое правописание.

Nabytovych Ihor. *The «alphabet» and orthography war in Galicia in 19th century: historical and political aspects.* «Alphabet» and orthography wars in Galicia (Halychyna) in XIX century and orthography normalization of Ukrainian at XIX – beginning of XX centuries is an essential display of process of Ukrainians becoming a modern nation. The history of those two wars shows how nation that was divided between different countries and didn't have experience of statehood for many centuries, gives a new idea of creating own united independent State.

Key words: Galicia, «Alphabet» war, orthography war, phonographic orthography, etymological orthography.